

Kortrijkse molen dreigt voor Breukelen verloren te gaan

Arie A. Manten, Jaap Bokma, Henk J. van Es en Irma Gondrie

In opdracht van het bestuur van de Historische Kring Breukelen

Op 22 juni 1999 heeft het HKB-bestuur de hieronder volgende notitie aangeboden aan het voltallige College van Burgemeester en Wethouders van de Gemeente Breukelen

In de beide Breukelens (-Nijenrode en -St. Pieters) tezamen stonden in de 19de eeuw twee korenmolens (Breukelen-Nijenrode en Breukeleveen) en zeven poldermolens (de wipwatermolens van Otterspoorbroek, Kortrijk-Gieltjesdorp, Oud-Aa, Breukelerwaard en Breukelen-Proostdij, alsmede de twee Breukeleveense achtkantige molens). Kortrijk behoorde weliswaar tot de Gemeente Ruwiel, maar de molen stond aan een lange molenvliet die tot dicht bij de Kerkgracht/Aa in Breukelen-Nijenrode liep.

Van deze negen molens in het traditionele Breukelse gebied is thans alleen de Kortrijkse molen, nabij het station Breukelen, nog over. De Breukelaars hebben in de loop van de 20ste eeuw dus slecht op deze fraaie poldermonumenten, een kostbaar element in ons industrieel erfgoed, gepast. Bij de gemeentelijke herindeling die in 1989 van kracht werd, kreeg de nieuwe Gemeente Breukelen er drie molens bij: die van Kockengen, Spengen en Oukoop. Daarin ligt, uit historisch oogpunt, evenwel geen Breukelse verdienste.

Het voorafgaande wil niet zeggen dat er onder de plaatselijke bevolking weinig belangstelling meer is voor poldermolens: integendeel! In 1998 was het tweede nummer van ons Tijdschrift Historische Kring Breukelen voor een groot deel gewijd aan de opkomst, bloei en neergang van de windmolens in de omgeving van Breukelen, en aan families die deze molens hebben bediend. Hoewel onze vereniging toen al ongeveer zijn huidige grote omvang had, en het tijdschrift dus een zeer ruime verspreiding, werd deze aflevering toch degene met tot dusver de hoogste verkoop van losse nummers. De interesse en waardering voor onze molens lijken bij het publiek juist sterk toegenomen met het schaarser worden van die molens.

Helaas ziet het er niettemin naar uit dat we nog steeds moeten vrezen voor een terugloop in de omvang van het Breukelse molenbestand. Het gevaar

dreigt dat ook de laatste molen met een langdurig Breukels verleden gaat verdwijnen.

In een kort artikel in het Utrechts Nieuwsblad van 1 oktober 1998, onder de titel "Breukelse molen naar Haarrijn" lazen we namelijk dat de kans toeneemt dat onze Kortrijkse molen gaat verhuizen naar een plekje aan de oever van de nog te graven Haarrijnseplas, tussen Vleuten en Haarzuilens. Dit krantenbericht bevestigde informatie die in het mondelinge circuit toen al enige tijd de ronde deed.

Navraag leerde al spoedig dat de dreiging dat aan "onze" Kortrijkse molen een recreatieve bestemming elders zal worden gegeven, heel realistisch is. Vleuten wil die ontwikkeling graag en het bestuur van de Stichting De Utrechtse Molens is teleurgesteld over de stap voor stap steeds verder verslechterde inrichting van de omgeving van de molen, waarvoor de Chinese toegangspoort van Hotel Breukelen (begonnen als Oriëntal Palace) in het bijzonder symbool staat. (Een redacteur van de Volkskrant gaat in zijn waardeoordeel over het hele pand, gepubliceerd op 7 juni 1999, veel verder: "Maar dan die buitenkant . . . Eigenlijk is het ongelooflijk dat zo'n gebouw in Nederland neergezet mag worden.")

Voldoende reden voor de Historische Kring Breukelen om zich nader te bezinnen op de ontwikkelingen met betrekking tot de Kortrijkse molen.

Beknopte geschiedenis van de Kortrijkse molen

Aanvankelijk hadden zowel Kortrijk als Gieltjesdorp een eigen poldermolen. Tegen het eind van de 17de eeuw besloten beide polders te gaan samenwerken en daarbij gebruik te maken van één nieuwe, grotere molen. Deze werd in of kort voor 1696 gebouwd op de plek waar tevoren de Kortrijkse molen stond. In de omgangstaal werd deze molen, die officieel te boek stond als de molen van Kortrijk en Gieltjesdorp, al spoedig eveneens

kortweg de Kortrijkse molen genoemd.

Sindsdien hebben diverse reparaties aan de molen plaats gevonden. Zo werden de onderste kokerbalken (holle, kokervormige balken) in de toren, evenals de bovenste, in 1899 door nieuwe vervangen. Toen zijn ook het bovenhuis van de molen en de bovenzetel vernieuwd. In 1904 waren de voor- en achterwaterloop aan de beurt voor vervanging.

De Kortrijkse molen werd in februari 1951 door de aanleg van het dijklichaam voor de Rijksweg A2 afgesneden van zijn polders en daardoor buiten bedrijf gesteld. De Rijksoverheid nam de molen toen over (met Rijkswaterstaat als beheerder) van het waterschap Kortrijk en Gieltjesdorp, liet deze stil staan en vervallen en droeg hem in 1978 in eigendom over aan de Stichting De Utrechtse Molens. Medio 1982 werd de toen nog steeds stilstaande molen ingrijpend gerestaureerd.

Inmiddels is maatschappelijk de betekenis die wordt toegekend aan het behoud van de meest waardevolle objecten van ons industrieel erfgoed zeer toegenomen. In Breukelen moet de Kortrijkse molen daartoe zonder meer worden gerekend.

Na 303 jaar onafgebroken aanwezigheid in Breukelen zou de molen recht moeten hebben op een permanente verblijfsvergunning en geen risico meer mogen lopen op uitwijzing. Zulks te meer omdat de oude "thuislanden" Kortrijk en Gieltjesdorp intussen ook deel zijn gaan uitmaken van de oude "gastgemeente" Breukelen.

Verplaatsen van een complete watermolen geen sinecure

Al spoedig nadat we met het werk voor deze notitie begonnen waren, moesten we constateren dat wel erg simpel wordt gedacht over zo'n molenverplaatsing. Men denkt, althans volgens het al genoemde stukje in het Utrechts Nieuwsblad, "op een dag de molen op een container [bedoeld zal zijn een dieplader] te takelen en deze in de vorm van een megatransport over te brengen naar het toekomstige recreatiegebied voor Leidse Rijn".

Hierover discussiërend en inlichtingen inwinnend bij deskundigen op dit gebied werd ons snel duidelijk dat een dergelijke overplaatsing heel wat inspanning en kosten zal vergen. Het hekwerk van de wieken moet uit de 24 meter lange roeden, die elk 2 ton wegen, worden gesloopt (ze zijn nog maar kort geleden vernieuwd!). Dan moet de 5 ton zware bovenas met bovenwiel uit de kap van de molen worden gelicht. Vervolgens moet die kap zelf er af

worden gehaald, waarna het 15 ton zware bovenhuis naar beneden moet worden gehaald. Daarna kan de 8 à 9 ton wegende koker uit de ondertoren worden vrijgemaakt, waarna de piramidevormige ondertoren nog overblijft. Deze toren, met een basis van 7,20 x 7,20 meter en een hoogte van 6,60 meter, zal in zijn geheel moeten worden vervoerd. Daar komen dan nog bij het ijzeren scheprad, de wateras, het grote onderkamrad en de koningsspil met de beide rondsels, plus de staart en de buitentrap. Hopelijk leiden het uit elkaar nemen van de molen, het vervoer en het weer in elkaar zetten niet tot beschadigingen.

Al met al zal voor een transport een hele karavaan aan voertuigen nodig zijn, die al gauw zo'n 65 à 70 ton lading met zeer onhandzame afmetingen moet verplaatsen. De maten zijn te halen uit de doorsnedetekening van de molen (die aan elke bezoeker van de molen wordt uitgereikt).

Voor de toren van de molen - 7,20 meter breed en 6,60 meter hoog - vereist een zeer kostbaar transport. Daarvoor zal alle verkeer over de A2 in één richting tijdelijk stil moeten worden gelegd en zullen alle te passeren traversen dwars over de weg tijdelijk verwijderd moeten worden. Een extra complicatie is dat de grote onderdelen van de molen niet door een van de tunnels onder de A2 heen kunnen en dus eerst naar de A2 gebracht moeten worden en dan met mobiele kranen over die weg heengetild.

Financieel ligt de zaak al evenmin eenvoudig. Het demonteren van de molen, het transport, de aanleg van een nieuwe fundering met watergang enz. en het weer opbouwen van de molen zullen vrijwel zeker bij elkaar meer dan f 1,25 miljoen gaan kosten. Voor die prijs is naar alle waarschijnlijkheid ook een geheel nieuwe molen in Leidse Rijn te bouwen, zo niet voor minder.

Voorlopige stellingname van het Breukelse gemeentebestuur teleurstellend

Naar wij vernamen heeft het vorige gemeente bestuur van Breukelen, op een vraag van de Stichting De Utrechtse Molens - de eigenaar van de molen - laten weten geen enkel bezwaar te hebben tegen het laten vertrekken uit onze gemeente van dit drie eeuwen oude monument. Dit is voor ons moeilijk te bevatten. Zelfs om de laatste vanouds-Breukelse molen, een prachtig stuk cultureel-monumentaal erfgoed, gaf men blijkbaar niet. Wij hopen vurig dat het thans zittende gemeentebestuur in deze een ander standpunt zal innemen.

Afb. 1. De Kortrijkse molen (foto H. van Walderveen, november 1993, in Foto-archief Historische Kring Breukelen).

Huidige omstandigheden niet optimaal, maar enige verbetering is in zicht

Toegegeven, ook de vrijwillig-molenaars vinden de "molenbiotoop" van de Kortrijkse wipwatermolen op dit moment allesbehalve ideaal. De vele bomen in de nabije omgeving leiden tot nogal wat windbelemmeringen, die het draaien van de molen bemoeilijken. Hotel Breukelen echter levert - in tegenstelling tot wat men bij de bouw daarvan vreesde - in de praktijk nauwelijks enige hinderlijke windbelemmering op uit het zuiden, vanwege de toevallig zeer gunstige aerodynamische vorm van dit gebouw. Wat de bouwstijl betreft past het laat-20ste-eeuwse hotelgebouw natuurlijk niet bij onze 17de-eeuwse molen. Maar dat mag men de bouwers en vergunningverleners van de oude molen niet euvel duiden . . . ! Misschien is de huidige eigenaar van het Hotel Breukelen, die minder hecht aan de Chinese bouwvormen dan de initiatiefnemer, wel bereid te vinden de toegangspoort een eind naar het zuiden te verplaatsen of mogelijk simpelweg te vervangen door een duidelijke wegwijzer naar zijn hotel-restaurant.

Het eerder genoemde krantenartikel suggereert voorts: "Later, als ook de A2 is verbreed, staat het "ding" er helemaal wat triest bij in het steeds veran-

derend landschap". Wij merken hierbij echter op dat de wegverbreding aan de westzijde van de A2 plaats gaat vinden en niet aan de kant van de molen. De weg wordt ter plaatse niet hoger dan hij nu is, wel breder. De brede plateau-vormige verhoging in het landschap, die dan de huidige wegdijk vervangt, zal voor een molen juist minder storende wervelingen veroorzaken dan de bestaande smallere dijkvormige verhoging.

De rij hoge en dikke essenbomen nabij de molen is al in de winter 1989/90 op 2 meter hoogte gekort tot knotessen, terwijl een hoge lindeboom vlak bij de molen en een esdoorn op verzoek van de molenaars werden verwijderd. Tevens werden alle 10 meter hoge houtsingels op de terreinen tot op 2 meter hoogte ingekort. Al deze werken werden 4 en 9 jaar later opnieuw verricht. Bovendien schijnen, volgens mondelinge mededelingen van Rijkswaterstaat, bij de komende verlegging van de afrit van de A2 naar Breukelen heel wat bomen aan de west- en noordwestzijde van de molen te verdwijnen. Deze dienen in de bestaande situatie om de molen voor het verkeer onzichtbaar te maken, zodat automobilisten er niet door worden afgeleid. Indien de spoorwegovergang gesloten is (gemiddeld elke 4,5 minuten) ontstaat op drukke tijden nogal eens een file op

de vluchtstrook voor het uit de richting Utrecht komende verkeer, omdat de eigenlijke afrit dan onvoldoende capaciteit heeft. Chauffeurs, die door een draaiende molen worden afgeleid, zouden dan met hun voertuig achterop die file kunnen botsen. Bij verlegging van die afrit naar het noorden verdwijnt deze risicofactor en kunnen ook de camouflerende bomen verwijderd worden. Vergelijk de situatie met die ter hoogte van de Oukoper molen, die 4 kilometer noordelijker ligt dan de Kortrijkse molen. Ook deze ligt dicht bij de snelweg, maar in een situatie met alleen doorgaand verkeer; bomen blijven hier totaal onnodig. Zo kan het straks ook zijn ter hoogte van de Kortrijkse molen.

Verplaatsen houdt niet zonder meer standplaatsverbetering in

In de beoogde nieuwe situatie komt de molen te staan in een stadspark met recreatieve bestemming, niet in een polder met een duidelijke agrarische functie. De landschappelijke inpassing gaat er dus niet wezenlijk op vooruit.

Bij een eventuele verplaatsing naar de oever van de Haarrijnseplas zou de molen, vergeleken met de aanstaande situatie op de huidige locatie, ook in een heel wat slechtere molenbiotoop kunnen terechtkomen, omdat in de voorlopige plannen voor het Haarrijngebied over ongeveer 180 graden rondom de molen nogal wat bos staat gepland; als dat inderdaad wordt aangeplant, wordt een van de belangrijkste argumenten van de voorstanders van een verhuizing van de molen op termijn volledig onderuit gehaald.

De zinsnede in de krant: "De molen zou met behulp van een weggewerkt motortje goede diensten kunnen gaan bewijzen bij het oppompen van water naar een naast de Haarrijnseplas gelegen sloot", getuigt van ondeskundigheid. Voor de aandrijving van het scheprad moet minimaal gedacht worden aan een 40-PK motor plus een vertragskast in oliebad. De Stichting De Utrechtse Molens zal de plaatsing van een dergelijke motor in de molen vermoedelijk niet goedkeuren.

Enkele zekere verliesposten bij uiteenhalen en verplaatsen van de molen

De huidige vrijwillig-molenaars hebben, samen met twee helaas te vroeg gestorven medewerkers, zich enorme inspanningen en zeer veel tijd getroost en voor kapitalen aan arbeid en materiaal gestoken in het op de huidige standplaats weer maalvaardig maken van de door de A2 van zijn molenvliet afge-

sneden molen. Na de restauratie in 1982 was de molen een "dode molen" zonder binnenwerk. Gedurende de laatste acht jaren kon hij echter weer water malen, zij het in een zogenaamd rondmaalcircuit.

De Kortrijkse molen is een van de nog slechts drie molens in de Provincie Utrecht, waarin het interieur nog geheel volgens de wooneisen van vóór 1910 is afgetimmerd, inbegrepen onder meer drie bedsteden. Bij een verplaatsing moet dit alles worden verwijderd, waardoor het mogelijk verloren gaat, maar in elk geval blijvende schade zal oplopen (haal maar eens iets uit elkaar waar bijvoorbeeld al eeuwen lang overheen geverfd is) en de authenticiteit ervan ernstig zal worden aangetast.

Ook op onderdelen houdt verplaatsing van de molen dus een verlies aan cultuurhistorische waarden in.

Gunstige bezoekersaantallen en maalprestaties

De Kortrijkse molen heeft een naar verhouding zeer hoog bezoekersaantal: gemiddeld tegen de vijfhonderd per jaar, tegenover vaak maar enkele tientallen bij diverse andere molens. Dat is toe te schrijven aan zijn locatie: nabij een populair gebied voor recreatief fietsen, vlak bij een spoorwegstation, naast een zeer drukke rijksweg en direct zichtbaar voor de zeer vele bezoekers van hotel-restaurant Breukelen. De invloed van de laatstgenoemde factor blijkt onder meer uit het relatief grote aantal buitenlanders, met een grote verscheidenheid aan nationaliteiten, dat de molen komt bezichtigen. Zo gewenst in het Engels of Duits krijgen zij een uitgebreide voorlichting over hoe een Hollandse wipmolen het water uit de polder maalde. Deze rol in de "Holland-promotion" zal bij een verplaatsing naar Leidse Rijn aanzienlijk minder worden.

De door de Stichting De Utrechtse Molens voorgeschreven jaarlijkse inspanning van minimaal 50000 omwentelingen van de wiekenas wordt op de huidige standplaats zeer royaal gehaald. Des te meer zal dat het geval zijn als de molenbiotoop ter plaatse in gunstige zin gaat veranderen.

Epiloog

Bij bezoeken van onze leden aan de Kortrijkse molen zijn de molenaars altijd enthousiast over hun werk met deze mooie molen. Dit ondanks teleurstellingen die men in het verleden te verwerken kreeg (zoals de bouw van Hotel Breukelen). Het geldt zeker nu komende veranderingen in de omgeving juist verbeteringen lijken te gaan inhouden.

Alles afwegend, menen wij dat in de keus tussen handhaven van de Kortrijkse molen op de eigen vaste plek of deze verplaatsen naar Leidse Rijn, de argumenten voor de eerstgenoemde optie het sterkst zijn. Dat geldt nog meer als we er ook een terechte portie Breukelse trots bijvoegen.

Wij vragen het bestuur van de Gemeente Breukelen dus heel indringend de cultuurhistorische en monumentale waarde van de Kortrijkse molen voor Breukelen nadrukkelijk te onderschrijven en ook van zijn kant al het mogelijke te doen om deze molen op zijn authentieke plaats binnen onze Gemeente te laten staan.

Naschrift

Afschriften van de aan het gemeentebestuur van Breukelen aangeboden notitie zijn door de HKB, met begeleidende

brieven, gezonden aan het bestuur van de Stichting De Utrechtse Molens, aan het gemeentebestuur van Vleuten-De Meern en aan de directie van Hotel Breukelen.

Naar aanleiding van persberichten over deze notitie liet de heer G.J. Pouw uit Naarden nagenoeg gelijklopende ingezonden brieven van zijn hand verschijnen in de VAR van 22 juli 1999, blz. 7 ("Molen niet gebaat bij verplaatsing?") en het Utrechts Nieuwsblad, editie Midden Nederland, van 24 juli, blz. 17 ("Molen wel gebaat bij verplaatsing"). Wij nemen afstand van de toonzetting van zijn stukken. Inhoudelijk hebben we zijn opmerkingen weerlegd in een ingezonden brief in de VAR van 5 augustus 1999, blz. 5. Het Utrechts Nieuwsblad publiceerde de op 28 juli van ons ontvangen reactie (bekort) op 13 augustus 1999, editie Midden Nederland, blz. 13. We betreuren het dat de heer Pouw zich voordeed als een onpartijdig commentator en in beide media onvermeld liet dat hij bestuurslid is van de Stichting De Utrechtse Molens, in de boezem waarvan het door ons aangevochten verplaatsingsplan is ontstaan.

Uit oude raadsnotulen (15)

Het Gemeenteplantsoen bij de Heicopperbrug, 1924

Vergadering van Burgemeester en Wethouders van Breukelen-Nijenrode gehouden op 16 juni 1924. Tegenwoordig met den Voorzitter (burgemeester Mr. M.P. Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren), de heeren P.G.B. Verbiest en W. Vermeulen, Wethouders, benevens de Secretaris.

"De Voorzitter opent de vergadering en deelt mede een ingekomen schrijven van den heer C.W. Matthes te Breukelen St. Pieters dd. 7 Juni 1924, waarbij deze onderhandeling vraagt over eventueele aankoop van het Gemeenteplantsoen bij de Heicopperbrug. Breedvoerige beschouwingen worden gehouden, waaruit besloten wordt de heer Matthes het terrein aan te bieden voor f 1250,-, met bepaling dat de voorgenomen verbreding van de Heerenstraat dan voor diens rekening zal komen, of, wanneer daartegen bezwaar mocht bestaan, een som van f1000,- zal worden gevraagd. Bepaald zal in elk geval verboden worden op het terrein te bouwen. Donderdagavond 19 Juni te 8 uur zal een samenspreking met den heer Matthes gehouden worden."

(C.W. Matthes was eigenaar van de buitenplaats Queekhoven. Hij beoogde door de verwerving van een overtuintje aan de andere kant van de Vecht te voorkomen dat het uitzicht vanuit zijn huis zou kunnen worden aangetast.)

Vergadering van Burgemeester en Wethouders op 18 juni 1924. Zelfde samenstelling.

"De Voorzitter opent de vergadering en deelt mede van den heer A.H. Colenbrander alhier, verzoek te hebben ontvangen om een onderhoud over eventueelen verkoop van het gemeente

plantsoen b/d Heicopperbrug.

De heer Colenbrander komt ter vergadering. De Voorzitter deelt den heer Colenbrander mee dat er nog een tweede gegadigde is voor het gemeenteplantsoen te koopen. De heer Colenbrander zegt bereid te zijn het gemeenteplantsoen te koopen voor f 3,- per M², mits hem het recht wordt gegeven er mee te doen wat hij wil. Wanneer beperkende bepalingen worden opgelegd, dan zou Spr. de helft van den genoemden prijs willen geven.

De Voorzitter zegt dat B&W voornemens zijn den Raad voortestellen dat er niet gebouwd mag worden, en Spr. is van oordeel dat met een bod van f 1,50 per M² bij den gemeenteraad geen succes is te verwachten.

Na breedvoerige beschouwingen handhaaft de heer Colenbrander zijn bod, waarna hij de vergadering verlaat."

(A.H. Colenbrander woonde in het huis ten noorden van het plantsoen, thans "Meeuwenhoek" geheten.)

In de vergadering van de gemeenteraad op 19 juni deden B&W mededeling over de onderhandelingen inzake de eventuele verkoop van het gemeenteplantsoen bij de Heicopperbrug. Dit kreeg een vervolg in de raadsvergadering op 7 juli 1924. Daarin werd besloten "niet tot verkoop van het gemeenteplantsoen overtegaan" en het voor het publiek open te stellen.

(Uit: Nieuw Archief Gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 63. Notulen van de vergaderingen van het college van burgemeester en wethouders, 16 juni 1924 - 26 juli 1926, en inv. nr. 11. Raadsnotulen 5 oktober 1921 - 7 juli 1924.)

A.A.M.